

ДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСТЬ РИЗИКІВ У ПРАВІ

Проаналізовано поняття ризику в праві. Досліджено умови і причини, що його спричиняють. Здійснено типологію ризиків, які бувають у правовідносинах. Наведено визначення ризику. Акцентовано на конституційно-правових ризиках. Розглянуто механізми попередження, зменшення та подолання ризиків у праві. Визначено роль різних галузей права в їх попередженні. Обмірковано ризики на підставі міжнародного досвіду.

Ключові слова: *ризик, причини ризиків, класифікація ризиків, закон, реформи, Конституція, небезпека, шкода, контроль.*

Постановка проблеми. Віднедавна поняття «ризик» доволі часто використовується в сфері не тільки економіки, політики, виробництва, а й права. Зацікавленість до ризику як соціального явища посилюється. Загалом він характеризується у декількох аспектах: як можливість виникнення небезпеки; як можливість зазнати втрати; як подія, що може призвести до збитків тощо.

Як будь-яке правове явище, ризик має притаманні йому риси, зміст й елементи, що визначають його поняття. Він універсальне загальносоціальне явище, сфера застосування якого поширюється на всі види соціальних відносин. Соціальна категорія ризику є можливістю настання небезпеки в умовах імовірності та випадковості. Зміст ризику становлять дії, які необхідно вчинити залежно від наявної свободи вибору.

Юридичні ризики розглядаються як елементи правовідносин. Юридичний ризик є включеною до умов цивільного зобов'язання чи професійної діяльності можливістю настання юридичного факту, який може настати або не настати, наслідком якого можуть бути економічні результати: негативний (збитки, шкода), нульовий і позитивний (вигода, прибуток).

Діяльність людини завжди пов'язана з ризиками правового характеру, які виникають унаслідок зовнішніх і внутрішніх чинників, відхилення правової поведінки. Категорія ризику пронизує все наше життя. Вона виявляється в різних видах життєдіяльності людини. Поширення ризику в різних сферах життя суспільства обумовлює багатовимірний характер, особливості змісту й тлумачення ризику як соціальної категорії.

Уміння своєчасно врахувати ризики, уміло їх передбачити дає можливість правомірного розвитку суспільних відносин у державі. Ризик безпосередньо пов'язаний з соціальними та юридичними категоріями, що обумовлює необхідність з'ясування його суті та поняття.

Стан дослідження. Розглядаючи ризики, варто зазначити, що вони детально і достатньою мірою вивчені в межах цивільного права. Дослідженню категорії ризику в цивільному праві присвячені праці С. М. Бервено, В. В. Вітрянського, О. А. Красавчикова, Р. А. Майданика, Б. Н. Мезріна, В. А. Ойгензіхта, В. М. Танаєва, Ю. Б. Фогельсона. Заразом ризик як соціальне явище притаманний усім галузям права. За останні роки з'явилися роботи вчених інших галузей права А. А. Арямова, В. В. Кирєєва, Ю. А. Тихомірова, С. М. Шахрая, які присвячені теоретичним проблемам ризику. Однак проблема ризиків у праві ще доволі мало вивчена, тому має особливий теоретичний інтерес і практичну значущість. Категорія ризику активно проникає у право. Виникає необхідність системного підходу та осмислення цієї категорії у праві, що обумовлює потребу у виробленні загальноприйнятого трактування ризику, як юридичної категорії, нормативної конкретизації, як поняття інституту на нормативному рівні у вигляді загального поняття ризику.

Мета статті полягає у визначенні сутності ризику в праві, обґрунтуванні його правових форм і методів їх передбачення та нівелювання.

Виклад основних положень. Визначення ризику являє собою певну складність. Ризик – це категорія об'єктивна. І в цьому не можна не погодитися з ученими, які поділяють таку думку.

У літературі ризик як об'єктивну категорію розглядають: як можливість втрати майнових або особистих немайнових благ [1, с. 145], як можливу небезпеку [2, с. 33], не так можлива, як імовірна шкода [3, с. 47].

Складно погодитись із визначенням ризику як можливої або ймовірної шкоди, визнаючи його водночас як об'єктивну реальність. Важливим є визначення ризику, як можливої небезпеки [4, с. 33]. Однак, на наш погляд, це визначення не повною мірою відповідає суті ризику, оскільки сама собою небезпека, як об'єктивна категорія, немає правового значення доти, поки не настали шкідливі наслідки, які можуть і не наступити, хоча така небезпека існувала.

Ризик, окрім неоднозначності результатів, способів досягнення мети, критеріїв їх оцінки, є одним із важливих понять процесу прийняття рішень. Структура прийняття рішення містить підготовчий, основний і контрольний етапи (розробка, порівняння, оцінка варіантів,

їх вибір і коригування тощо), що цілком можна віднести до розробки і прийняття законів й інших нормативних актів.

У літературі акцентується на тому, що процес вибору ціннісних орієнтирів із метою подолання невизначеності повинен бути пов'язаний зі знанням потреб й інтересів суспільства. Такий процес не можливий без передбачення результатів рішень. Отже, правовий ризик полягає в можливості передбачення результатів юридичних рішень [5, с. 34].

Ризик – це можливий розкид результатів, ймовірне їх відхилення стосовно очікуваного значення. Він наявний майже в усіх діях людини. Якщо є ризик, то не можна точно передбачити результати діяльності. Наявність ризику зумовлює ситуацію невизначеності щодо того, які саме результати ми отримаємо внаслідок впливу наявних чинників невизначеності [5, с. 28].

Можливість наразитися на ризик виникає тоді, коли дії людини (юридичної особи) спричиняють виникнення події, яку неможливо точно передбачити.

У нашому твердженні немає поєднання понять ризику як небезпеки і його наслідків – шкоди, як це видається. Негативні наслідки, шкода, це наслідок ризику – небезпеки, а саме перехід можливого в реальність. Використання категорії ризику тільки як небезпеки поза зв'язками з наслідками вважається юридично безпідставною.

Ми гадаємо, ризик більш повно і точно можна визначити, як можливу небезпеку випадкового настання негативних наслідків. Ризик у цьому разі розуміється, як об'єктивна категорія, оскільки існування небезпеки випадкового настання негативних наслідків не залежить від волі та свідомості людей.

Заслугує на увагу розгляд ризику в конституційному праві, оскільки конституційне право, як основний закон, регулює суспільні відносини у всіх сферах життя суспільства й держави, і може тою чи іншою мірою впливати на політику, економіку, соціальну та духовну сфери життєдіяльності суспільства.

Необхідно врахувати деструктивний потенціал конституційно-правового ризику, який відрізняється системним характером і може спровокувати виникнення інших ризиків у різних сферах життя суспільства та держави, й негативно вплинути на реалізацію прав і свобод людини. До таких наслідків можна віднести послаблення ролі закону, відхилення від моделі правових інститутів, відчуження громадян від Конституції і правової системи [6, с. 20]. Важливою ознакою цих ризиків є особлива сфера їх виникнення [7, с. 26].

Правові ризики, зокрема конституційно-правові, виникають у конкретних історичних умовах, на певному етапі розвитку держави, і пов'язані з різними змінами в житті суспільства та держави. Наприклад, розпад Радянського Союзу наприкінці 80-х років XX століття внаслідок демократичних процесів.

Конституційно-правові ризики виникають унаслідок певних причин, серед яких потрібно виділити політичні й соціально-економічні чинники.

До першої групи треба віднести протистояння політичних сил і партій, незадоволення населення країни діями політиків. Це призвело 2014 року до Революції Гідності.

До другої групи – низький рівень життя населення, недостатній розвиток економіки і соціальної сфери. Все це зумовлює складні суперечності між недіючими або неефективно діючими конституційно-правовими інститутами та дійсністю [5, с. 18].

Складність і різноманітність ризиків потребує їх класифікації, яка відображена в юридичній літературі. Варто погодитися з Ю. А. Тихоміровим у тому, що від правильного рішення залежать науково обґрунтований аналіз ризиків і вибір засобів реагування на них [6, с. 16].

Ризики можна умовно класифікувати на підставі певних критеріїв:

- за сферою виникнення виділяються внутрішні та зовнішні ризики [8, с. 33];
- за причинами виникнення (крайня необхідність);
- за галузями права: ризики в цивільному праві, екологічному праві, кримінальному праві, конституційному праві [5, с. 47–60];
- за видами: професійний, алеаторний, страховий, зобов'язальний, управлінський [5, с. 88–125];
- за можливістю передбачення [6, с. 4];
- за суспільними відносинами виникнення.

Можливе виділення ризиків за іншими критеріями, наприклад, вони можуть бути прихованими, очевидними, разовими, повторювальними, ризики в нормативних ситуаціях, у кризових умовах тощо [5, с. 14; 8, с. 33–36].

Найбільше шкоди ризики завдають у правотворчій діяльності.

По-перше, це можуть бути ризики технічного характеру в законотворчості, коли законодавець максимально деталізує прикладні та вузькоспеціалізовані нормативні акти, або надмірно деталізує закони.

Прийняття надмірно деталізованих, складних для розуміння нормативно-правових актів призводить до проблеми юридичної безпе-

ки і, як наслідок, до питання про правову визначеність і конкретизацію у праві.

Принцип правової визначеності передбачає точність, розуміння, логічність, узгодженість правових норм. Дотримання цього принципу запобігає неоднозначному розумінню і, як наслідок, неправомірному застосуванню юридичних норм, що може потягнути за собою порушення прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб. Цей принцип відіграє значну роль у законотворчому процесі.

По-друге, можливий ризик невідповідності законотворчості вимогам суспільства. Коли законодавець ухвалює нормативні акти, які не відповідають вимогам суспільства, не враховує реалії сьогодення. Для зменшення цього ризику необхідно ретельно обговорювати законопроекти у професійному колі, публічно, нарешті, в Парламенті.

Притягнення до обговорення законопроектів широкого кола громадян, надання громадськості можливості внесення пропозицій щодо удосконалення законодавства допоможуть попередити ризики в суспільстві, зокрема, ризик втрати довіри громадян до влади.

По-третє, можливий ризик зайвої законотворчості, а саме, прийняття законів, що регламентують відносини, які можуть бути врегульовані підзаконними актами, або врегульовані іншими законами. Такі помилки законодавця призводять до колізії нормативних актів. Для того, щоб уникнути таких колізій, необхідно на законодавчому рівні виділити критерії, які дадуть змогу визначити важливість громадських відносин, які регулюються законами, що дозволить попередити зайву законотворчість.

По-четверте, можливий ризик нестабільності законодавства, який є в Україні. Загальновідомо, що стабільність законодавства забезпечує стійкий розвиток держави. Водночас часті необґрунтовані зміни, які вносяться в закони, або прийняття нових законів, які суттєво не відрізняються від попередніх, негативно впливають на стабільність політичної та економічної системи держави. Натомість, можна навести безліч прикладів такої законотворчості Парламенту України, коли ухвалюється закон, а згодом до нього вносяться зміни і доповнення. Варто наголосити, що внесення поправок у законодавство повинно бути виваженим і продуманим.

Значну увагу потрібно приділяти конституційній реформі, оскільки вона виступає окремим випадком правотворчого ризику. Конституційні реформи пов'язані зі змінами в суспільному й політичному житті країни. Конституційні реформи, які відбулися в окремих державах наприкінці XX і початку XXI століття, стали наслідком утворення на політичній карті світу нових незалежних держав

(2006 рік – Сербія та Чорногорія, 2011 – Південний Судан), або докорінних змін суспільних відносин, що вимагають правової регламентації. Причому в одних країнах (Фінляндія, Швейцарія – 1999 р., Венгрія – 2011 р.) питання щодо проведення докорінних конституційних, і як наслідок, прийнятих нових Конституцій, було логічним кроком еволюції суспільних відносин із урахуванням розвитку держави, в інших – обумовлені певними подіями (Афганістан, Ірак, Марокко, Оман, Бахрейн, Франція, ФРН, Україна та інші постсоціалістичні держави).

Доцільно зауважити, що при проведенні конституційної реформи важливо точно визначити вимоги часу, об'єктивну необхідність і можливий невинуватий ризик.

Зміни Конституції, внесення поправок у діючі Конституції є наслідком об'єктивних змін у суспільстві, які вимагають конституціоналізації з урахуванням сучасних вимог часу; виникнення нових суб'єктів у політичному та суспільному житті країни, розвитку й укріплення демократичних інститутів, захисту прав і свобод громадян. Тому проведення конституційних реформ повинно визначатися об'єктивною необхідністю.

Водночас виникають ризики:

- можливе блокування функціонування держави в разі прийняття нової Конституції, яка суттєво відрізняється від попередньої, встановлюється нова система принципів устрою держави, державних органів. Такий ризик притаманний для країн, які утворилися після розпаду СРСР. Введення в них принципово нових конституційних інститутів – президента, Конституційного суду, парламентаризму. Це спричинило певні труднощі у сфері реалізації повноважень між вищими органами державної влади. Юридично закріплений дисбаланс влади, неефективна система противаги, на практиці – протистояння вищих гілок державної влади, можуть призвести до політичної нестабільності, що мало місце в Україні та деяких країнах СНД;

- можливі ризики послаблення позицій інших органів державної влади у разі введення нових інститутів влади або їх модернізація. Так, конституційна реформа 2004 року в Україні посилила повноваження Президента у сфері національної оборони, міжнародної політики, в рішенні кадрових питань, контролю за діяльністю Уряду. Заразом реформа обмежила деякі повноваження Верховної Ради і, навпаки, конституційна реформа 2014 року посилила повноваження Верховної Ради і деякою мірою обмежила повноваження Президента України.

Треба зауважити, що конституційні поправки не повинні скеровувати на послаблення державної влади загалом. Перед проведенням конституційних реформ потрібно передбачити та спростувати виникнення можливих ризиків.

Значна кількість ризиків припадає на правозастосовну практику в разі реалізації норм права. Варто виділити дві групи ризиків: інституційні ризики та ризики, які відносяться до юридичної безпеки.

До першої групи відносяться можливі конфлікти та протистояння між законодавчою і виконавчою гілками влади, які можуть призвести до політичної кризи.

Можливий дисбаланс у діяльності державних органів, втручання одних у компетенцію інших органів, що виявляється у разі розширення повноважень окремих органів, відхилення від нормативної моделі поведінки. При таких відхиленнях можливий ризик розриву між текстом закону і практикою його реалізації.

Важливу роль у попередженні таких ризиків відіграє діяльність Конституційного Суду, конституційний контроль за відповідністю правових актів Конституції України. Треба погодитися з Д. Ю. Скуратовим, який відносить інститут судового контролю до одного з найважливіших елементів механізму конституційної відповідальності органів влади перед суспільством [9]. Згідно зі ст. 150 Конституції судовий контроль за конституційністю правових актів, що приймаються законодавчою гілкою влади, здійснюється Конституційним Судом України.

Загалом попередній конституційний контроль – це дієвий засіб попередження ризиків. Він знижує можливість потрапляння в національну систему законодавства, законів, які суперечать вимогам Основного Закону, і які можуть призвести до негативних правових наслідків, порушення прав і свобод людини.

Конституція, як Основний Закон, забезпечує легалізацію суспільного та державного устрою. Це правова основа, на якій ґрунтується система державного управління, його інституціональна парадигма, юридичне гарантування прав людини та громадського порядку [10, с. 5].

Основний Закон, підзаконні акти – це засоби юридичної безпеки обмеження ризиків. Вони встановлюють певні межі, порушення яких недопустиме. Заразом необхідно, щоб суспільство визнало верховенство права, яке проголошено Конституцією. У разі невизнання і несприйняття цієї аксіоми можливе відчуження суспільства від правової системи, і, як наслідок, від влади.

Висновки. Так, правовий ризик – це вірогідне настання подій, що пов'язані з прийняттям правового рішення, яке може потягнути за собою шкідливі наслідки в сфері правового регулювання суспільними відносинами.

Суттєвою особливістю правового ризику є те, що він може призвести до негативних наслідків не тільки для суб'єктів правовідносин,

але й для суспільства та держави загалом. Здебільшого закони є як ефективними засобами регулювання відносин у суспільстві. Правові норми є інструментом обмеження й управління ризиками.

Порушення вимог законів державними органами, посадовими особами, зокрема, вчинення корупційних діянь, неможливість притягнення їх до відповідальності стають причиною ризику втрати довіри громадян до влади і можуть зумовити політичну нестабільність у суспільстві. Розробка стратегії правових ризиків, моделювання чіткої діяльності державних органів вищих гілок влади шляхом їх прогнозування й уникнення дасть можливість стабілізувати політичне життя країни. Тому державі необхідно передбачати, попереджати та знижувати правові ризики, і цей напрям діяльності повинен стати головним завданням на сучасному етапі розвитку держави.

1. Михайлишин Л. Р. Місцеве самоврядування в конституціях європейських країн: порівняльний аналіз. *Ефективність державного управління*: зб. наук. пр. Львів: ЛДУНАДУ, 2006. Вип. 10. С. 470–475.

2. The Constitution of Japan: Promulgated November 3, 1946. URL: <http://www.sangiin.go.jp/eng/law/tcoj/index.htm>

3. Про місцеву автономію: Закон Японії від 17.04.1047 року. URL: <http://law.e-gov.go.jp/htmldata/S22/S22HO067.html>

4. Конституционное право зарубежных стран: учебник / под ред. М. В. Баглая, Ю. И. Лейбо, Л. М. Энтина. 2-е изд., перераб. М.: Норма, 2008. 1056 с.

5. Цуизо И. Современное право Японии / пер. с яп. В. В. Батуренко; ред., авт. предисл. В. Н. Еремин. М.: Прогресс, 1981. 270 с.

6. Лісничий В. В. Політичні та адміністративні системи зарубіжних країн: навч. посібник. 2-ге вид., випр. К.: ВД «Професіонал», 2004. 336 с.

7. Калашников В. М. Організаційно-правові засади місцевого управління і самоврядування в зарубіжних країнах: монографія. Дніпропетровськ: Пороги, 2009. 387 с.

8. Ворона П. В. Особливості розвитку місцевого самоврядування Японії в процесі децентралізації влади. *Актуальні проблеми державного управління*. 2009. № 2. С. 277–285.

Novikov V. V., Borovikova V. S. The issues of the essence of risks in law

The article analyzes the notion of risks in law. Commonly we characterize risk in a few aspects: as possibility of danger appearance; as possibility to get deprivation; as possibility that can cause threat, etc. The competence to figure on/count/consider risks beforehand and predict them skillfully give the possibility to the social relations in the state.

The conditions and threats, that cause them are researched. The typology of risks, that exist in legal relations are carried out. The following notion of risks are

mentioned: legal risk – it's probable event happening, connected with making legal decision, that can cause dangerous consequences in the sphere of legal regulations of social relations.

The special attention is paid to constitutional and legal risks. The mechanism of preventing, reducing and overcoming risks in law with the assistance of legal norms and laws are analyses in the article. It is pointed out, that breaking the requirement of obeying the laws by the state bodies and state officials, in particular committing corruption, impossibility bringing them to court become the reason of losing respect to the authority and can lead to the political instability in society. The development of strategies of legal risks, modeling of legible activity of the state bodies of governmental branches of power by their prognostication and avoiding will give the possibility to stabilize the political life in the state.

The role of different branches of law in preventing the legal risks is determined in the work. The analyze of risks on the basis of international experience is made.

Key words: risk, the reasons of risks, classification of risks, law, reforms, Constitution, danger, threat, control.

Стаття надійшла 22 лютого 2018 р.

УДК 34:322(477)

Ю. Ю. Пайда

ПРАВО ТА РЕЛІГІЯ ЯК РЕГУЛЯТОРИ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН: СУПЕРЕЧНОСТІ ДОКТРИНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ

Розкрито сутність філософсько-релігійного розуміння правовідносин як складного соціального явища, яке можна вважати елементом релігійної системи, оскільки певна частина цих суспільних відносин регулюється сукупністю внутрішньо узгоджених і взаємопов'язаних релігійних норм (приписів). Окреслено релігійні правовідносини як специфічний вид суспільних відносин, об'єднаних у певну внутрішньо узгоджену, історично сформовану систему (діяльність релігійних організацій, життєдіяльність віруючих, релігійна свідомість тощо).

Ключові слова: філософія релігії, суспільні відносини, релігійний комплекс, соціально-нормативне регулювання, правова держава, релігійні правовідносини, співвідношення релігії та права.

Постановка проблеми. Релігійні правовідносини зумовлюються та характеризуються змістом релігійних норм, визначаючи зміст і суть релігійної системи. Релігійні правовідносини – це історично утворена, об'єктивно наявна сукупність внутрішньо узгоджених